

**ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКІ ВІДНОСИНИ В ГАЛИЧИНІ В УМОВАХ
ЗАВЕРШЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1944 – ПОЧАТОК 1945 р.)**

У статті досліджено проблему польсько-радянських відносин у 1944 – на початку 1945 р. На основі аналізу історичних документів та інших джерел автор з'ясував основні фактори, які зумовлювали характер цих відносин, а також їх подальший розвиток.

Ключові слова: польсько-радянські відносини, Армія крайова (АК), Галичина, польський еміграційний уряд.

У сучасній польській історіографії визнається факт існування колабораціонізму польського населення на користь Німеччини в роки Другої світової війни. Однак при цьому наголошується на таких моментах:

- випадки колабораціонізму були нечисленними й не мали поважних наслідків для перебігу військових дій як на Східному, так і Західному фронтах;
- більшість із них мала місце на території Волині й Галичини, де поляки були національною меншиною і не могли самостійно протидіяти нападам із боку військових формувань українців;
- в окремих випадках поляки співпрацювали з органами німецької окупаційної адміністрації за вказівками власних підпільних організацій – так звана “двостороння колаборація” [17, с.247–248; 259].

Набагато складнішою є проблема польсько-радянської співпраці. Одразу ж зауважимо, що мова піде про відносини між СРСР і польським еміграційним урядом, його представниками й прихильниками всередині країни. Тривалий час це питання не знаходило об'єктивної наукової оцінки. Так, якщо радянські й польські прорадянські дослідники змальовували ставлення еміграційного уряду й аківського підпілля до СРСР виключно як нещире й кон'юнктурне, то в польській діаспорній історіографії наголошувалося на неадекватних діях радянської сторони – знищенні польських офіцерів і політв'язнів у 1940–1941 рр., роззброєнні загонів АК в 1944 р., створенні контрольного Кремлем польського комітету національного визволення (ПКНВ) тощо [18, с.7–8; 22, с.318–319; 23, с.789–790].

Окрему позицію займали українські діаспорні дослідники, які розглядали польсько-радянські відносини як такі, що мали на меті подолання українського національно-визвольного руху. При цьому наводилися численні приклади взаємодії між польськими загонами самооборони й радянськими партизанськими з'єднаннями на Волині і в Галичині [16, с.27–28].

Подібний підхід притаманний і для деяких сучасних українських науковців. Так, В.Сергійчук у своїх дослідженнях указує на польсько-радянську співпрацю як одну з причин загострення стосунків поляків з оунівським підпіллям і цивільним українським населенням Галичини й Волині [7, с.11, 233–234].

Що ж до сучасних польських дослідників, то, як зауважив у 2004 р. Г.Мотика, співпраця (або колабораціонізм) із СРСР є для них надзвичайно складною і “незручною” проблемою: якщо в 1939–1941 рр. вона мала характер “колабораціонізму”, то “як слід оцінювати аналогічні дії, що мали місце в 1941–1945 рр., коли СРСР був союзником наших союзників?” [17, с.231].

З огляду на це об'єктивне й неупереджене висвітлення проблеми відносин між СРСР і польським еміграційним урядом та підконтрольним йому Рухом Опору видається нам справою необхідною і давно назрілою.

Однією з причин неоднозначності цього явища є неодноразова зміна самих польсько-радянських стосунків у 1939–1941, 1943, 1944–1945 рр. З одного боку, СРСР 17 вересня 1939 р. здійснив напад на II Річ Посполиту, яка на той час перебувала в стані

війни з Німеччиною, і окупував Західну Україну й Західну Білорусь. З цього моменту і до червня 1941 р. польський еміграційний уряд однозначно сприймав радянську сторону як окупанта, а співпрацю з ним – як колаборацію. Свідченням цього став “Оперативний звіт №54” від 5 лютого 1941 р. головного штабу Союзу збройної боротьби, надісланий до Лондона. Зокрема, у документі передбачалася можливість одночасного збройного виступу як проти німецьких, так і проти радянських окупаційних військ, що перебували на колишніх землях II Речі Посполитої. Останній мав відбутися у випадку “німецько-радянської війни”, коли б Робітничо-селянська Червона армія (РСЧА) просувалася слідом за відступаючими німецькими військами “в глибину Європи, щоб встановити там комунізм” [10, с.438–443].

Згідно з цим польські підпільні організації на території Галичини, Волині й Західної Білорусі в 1939–1941 рр. займалися розвідувальною діяльністю, спрямованою проти РСЧА й НКВС: визначенням місць постійного розташування частин і з’єднань, чисельності особового складу, озброєння, стану залізничних комунікацій [12, s.808–810, 1072–1078]. Одночасно ними велася підготовка до збройного виступу, яка вилилася в збір і навчання кадрів, придбання й збереження вогнепальної зброї та вибухівки, розробку планів захоплення важливих адміністративних і службових споруд, знищення комунікацій тощо [11, s.44–45, 58].

Початок німецько-радянської війни вніс певні корективи в ставлення польського населення, збройного підпілля й еміграційного уряду до СРСР як ворога Німеччини. Не останню роль у цьому процесі відіграла також позиція Великої Британії та Сполучених Штатів Америки – держав, від яких у значній мірі залежала післявоєнна доля Польщі. 17 липня 1941 р. англійський прем’єр-міністр У.Черчилль надіслав голові польського уряду В.Сікорському лист із вимогою того, щоб польська сторона якнайшвидше завершила переговори з Радянським Союзом і підписала відповідну угоду [13, s.119].

21 липня 1941 р. питання про угоду з СРСР було поставлено на обговорення на засіданні еміграційного уряду. В.Сікорський наполягав на необхідності цього кроку, аргументуючи це можливістю отримання дозволу на створення регулярної армії і допомоги польським громадянам, які опинилися на території СРСР унаслідок військових дій і депортацій 1939–1940 рр. Проти польсько-радянського зближення виступили головний комендант Союзу збройної боротьби (з 1942 – Армія крайова) К.Соснковський і низка представників Стронніцтва народowego [19, с.42–43].

Оцінюючи укладення польсько-радянської угоди від 30 липня 1941 р., друкований орган Делегатури еміграційного уряду газета “Rzeczpospolita Polska” (“Річпосполита Польська”) уважав її ситуативною і такою, що не визначала майбутню зовнішньополітичну орієнтацію Польщі. “Країна не розглядає цей пакт як союз польського народу з ідеологічними прагненнями Рад, – писала “Rzeczpospolita Polska”, – він є тільки військово-політичною угодою польського уряду з урядом Росії” [14, s.2].

На думку партійної газети Стронніцтва народowego “Walka” (“Боротьба”), визначальну роль для післявоєнної Польщі мали відігравати не попередні угоди, а позиція англо-американських військ і їх союзників, серед яких була й Польща [19, с.42–43].

Найбільш вороже угода була сприйнята правими соціалістами – організацією “Воля, рівність, незалежність” (повна назва: Ruch pracujących miast i wsi Wolność, Równość, Niepodległość), представники якої вважали, що “висловлена Сікорським та його оточенням схильність шукати опору в Росії... є небезпечним явищем” [19, с.43].

Попри таке неоднозначне ставлення до СРСР перемогла все ж позиція В.Сікорського, що вилилося в укладення військової угоди від 14 вересня 1941 р. і нарешті Декларації про дружбу і взаємодопомогу від 4 грудня 1941 р. Розрив польсько-радянських дипломатичних відносин, що мав місце в 1943 р., у зв’язку з “Катинською справою”, на практиці не вніс принципових змін у ставлення аківського підпілля й цивільного польського населення Галичини до СРСР.

На наш погляд, однією з причин такої “неадекватної” поведінки польського цивільного населення й підпілля стало польсько-українське протистояння, яке набуло серйозних масштабів (як у просторовому, так і кількісному вимірах) у 1943–1944 рр. Не вдаючись до аналізу різноманітних причин його виникнення, зауважимо, що поляки опинилися в доволі складному становищі. Боротьба з Українською повстанською армією (УПА) та іншими українськими військовими й напіввійськовими формуваннями поглинала більшість людських і матеріальних ресурсів польського підпілля. Загалом, можна погодитися з твердженням низки польських і вітчизняних дослідників, які схильні вважати, що саме “український фронт” став головним для аківського підпілля на Волині, а з 1944 р. і в Галичині [20, с.17; 8, с.10–11; 21, с.311].

Саме ці фактори – зовнішній (позиція Великої Британії і США) та внутрішній (боротьба з українським національно-визвольним рухом) і зумовили той факт, що поляки доволі прихильно зустріли радянські війська в 1944 р. Окрім безпосередньої участі підрозділів АК в спільних операціях проти німецької армії (зокрема в ході боїв за м. Львів) мали місце численні урочисті зустрічі військовослужбовців Червоної армії польським цивільним населенням. Співпраця поляків із представниками радянських цивільних та військових органів влади мала місце практично на всій території Східної Галичини. Саме вони склали значну частину радянського адміністративного апарату й силових структур в 1944 – на початку 1945 рр. Зокрема, як це впливає з повідомлення секретаря Станіславського обкому КП(б)У М.Слоня на ім'я секретаря ЦК КП(б)У М.Хрущова 15–16 квітня 1944 р. в м. Коломия близько 600 поляків виступило з проханням озброїти їх для “боротьби з українсько-німецькими націоналістами”. Вони ж складали більшу частину особового складу створених “винищувальних батальйонів”, головним завданням яких була боротьба з українським націоналістичним підпіллям (мм. Снятин, Заболотів) [1, арк.44].

Підтвердження цієї інформації ми знаходимо і в тижневому звіті польського підпілля в Станіславській області від 6 липня 1944 р. [8, с.154].

Доволі активно діяли польські міліціонери й бійці винищувальних загонів і в Тернопільській області. У Скалатському районі (зараз частина Теребовльського району Тернопільської області) протягом квітня – травня 1944 р. польські міліціонери неодноразово брали участь в облавах на українських підпільників і цивільне населення, яке ухилялося від мобілізації в Червону Армію, здійснювали індивідуальні акти терору, а 3 червня 1944 р. спільно з червоноармійцями знищили криївку УПА в с. Камянок (загинуло 10 українців – з них 3 було розстріляно польськими міліціонерами після здачі в полон) [7, с.397–398].

При цьому радянське керівництво володіло інформацією про справжні причини “прорадянських” настроїв серед польського населення. Так, у доповідній записці від 17 червня 1944 р. на ім'я М.Хрущова, серед іншого, зазначалося, що мають місце випадки, коли польські націоналісти зуміли переконати радянських партійних функціонерів у тому, “що все українське населення є бандерівцями”, і “домогтися того, що в апарат районних організацій були взяті переважно поляки (м. Шумськ Тернопільської області)” [2, арк.43].

Зауважимо, що, з одного боку, вступ до складу “винищувальних батальйонів” давав полякам можливість ефективно протидіяти нападам із боку українських націоналістів, які набули в 1944 р. значних розмірів. Однак на практиці значна частина акцій мала терористичний характер і здійснювалася над цивільним українським населенням. Про антиукраїнську специфіку діяльності польських винищувальних з'єднань повідомлялося і в доповідній записці виконуючого обов'язки прокурора УРСР С.Шугурова від 8 грудня 1944 р. Аналізуючи дії винищувального батальйону, сформованого в Комарнівському районі Дрогобицької області виключно з місцевого польського населення, автор записки зазначив, що “при проведенні операцій проти банд (мова іде про

з'єднання УПА. – Р.К.) бійці цього батальйону були мирне населення, по національності українців, забирали їхнє майно, палили будівлі, завдавали образ... Дії винищувального батальйону розпалювали національну ворожнечу між українським і польським населенням” [6, с.170].

Зрозуміло, що такі дії не могли сприяти примиренню національно-визвольних рухів обидвох народів. Більше того, вони мали зворотний ефект – значна частина українців, які до цього часу зберігали умовний нейтралітет, ставала активними учасниками УПА. До того ж, подібні дії поляків, здавалося б, стверджували правильність і необхідність їх цілковитого усунення із західноукраїнських земель, на чому наполягали представники радикального крила ОУН–УПА.

Паралельно з цим керівництво АК продовжувало підпільну діяльність, спрямовану проти радянської окупаційної адміністрації. Щоправда, відбулися серйозні зміни в самій тактиці підпільної боротьби. З огляду на неможливість збереження великих військових підрозділів було прийняте рішення про їх розпуск, про що офіційно повідомлялося в наказі командувача АК бригадного генерала Л.Окулицького від 19 січня 1945 р. Однак при цьому в пункті 5 згаданого документа вказувалося: “АК розпушена. Командири не легалізуються... Зброю сховати. Скомпрометованих (у тих, про кого було добре відомо радянським органам влади. – Р.К.) перевести на інші території і законспірувати... Зберегти малі, добре законспіровані штаби і всю радіомережу. Підтримуйте зв'язок зі мною і дійте у згоді з апаратом делегатури уряду” [9, с.216–217].

Таким чином, мова йшла не про цілковиту відмову від боротьби з радянською (де-юре союзницькою) владою, а лише про зміну її форм і проявів. Головна увага польського підпілля в Східній Галичині зосереджувалася на веденні розвідувальної й агітаційної (зокрема проти переселення польського населення із західноукраїнських земель) діяльності, у той час як диверсійно-терористична відходила на другий план. Зокрема, на території Станіславського округу АК (з лютого 1945 р. до його складу входили Станіславська, Дрогобицька і деякі північні райони Львівської областей) за 4 місяці – з листопада 1944 р. до лютого 1945 р. – було здійснено лише два терористичні акти – убивство двох радянських офіцерів у м. Стрий і спроба знищення в ніч із 21 на 22 січня 1945 р. реєстраційних списків і приміщення делегатури ПКНВ у справі переселення польського населення в м. Дрогобич [9, с.79–80, 221].

У Львівському окрузі, незважаючи на численні арешти керівників і учасників польського підпілля (перша половина 1944 р.), протидія з боку АК також не вийшла за межі поширення усної та друкованої пропаганди. Винятком можна вважати лише проведену 1 листопада 1944 р. у м. Львів (у районі Личаківського кладовища) кількатисячну демонстрацію польського населення. Остання відбувалася під “антирадянськими” гаслами з вимогами визнання приналежності Східної Галичини до Польщі. У ході розгону демонстрантів було заарештовано 7 активних учасників польського націоналістичного підпілля [3, арк.112–113].

Натомість у Західній Галичині, де питання українського національного руху не стояло для поляків так гостро та їм вистачало власних сил для його поборювання, ставлення до Червоної армії і радянських цивільних органів влади було зовсім іншим. Усі заходи радянської сторони та підконтрольного їй Польського комітету національного визволення одразу наштовхувалися на активну протидію. Остання вилилася в акції саботажу розпоряджень щодо проведення мобілізації до Війська польського, переселення польського й українського населення тощо. Зокрема, в одній із листівок, поширюваних на території Люблінського воеводства в першій половині вересня 1944 р., зазначалося: “Поляки! ... Не відвідуйте мітингів на яких... Вам прививають фальшиві уявлення. Не вступайте в міліцію, яка починає за прикладом гестапо арештовувати і грабувати. Не вступайте в прорадянське Військо Польське, бо там вас очікує лише смерть, смерть – безглузда – віддана за Польщу до Сяна і Буга” [4, арк.9].

Схожі за змістом листівки із закликом уникати мобілізації в армію і не визнавати легітимності ПКНВ розповсюджувалися у вересні – жовтні 1944 р. також на території Перемишльського й Білоградського повітів [4, арк.9, 22–23; 5, арк.1–2].

За повідомленням начальника політуправління 1-го Українського фронту генерал-лейтенанта С.Шатілова, станом на 1 вересня 1944 р. у Пшевурському й Ланьцутському повітах “прихильники еміграційного польського уряду здійснюють широку кампанію проти мобілізації місцевої молоді в Військо Польське. У всіх волостях цих повітів на декреті ПКНВ про мобілізацію і на плакатах з портретами членів ПКНВ зроблено надписи червоною фарбою: “Наша кров не для вас” [3, арк.64, 66–67].

Наслідком протидії з боку підпілля став зрив мобілізації до польської армії. Зокрема, у Ланьцутському повіті в перший день мобілізації (28 серпня 1944 р.) на призовний пункт з’явилося всього 17 чоловік. Цього ж дня до голови повітової Національної ради в м. Ланьцут з’явилося кілька сільських голів (війтів), які повідомили про викрадення в них списків із переліком осіб, що підлягали мобілізації. На думку радянських військових, останнє було свідченням прихованого саботажу й ненадійності місцевих органів влади [3, арк.64].

У Жевуському окрузі 28 серпня 1944 р. озброєні загони АК зайняли шляхи в районі м. Глогув і м. Старовісляни, а також с. Чудез і відправляли всіх, хто йшов на мобілізаційний пункт, назад, унаслідок чого станом на 1 вересня 1944 р. із 4600 військовозобов’язаних пройшло огляд лише 2500 чоловік (54%) [3, арк.102, 105].

Аналогічні дії з боку польського підпілля мали місце і в Красноставському повіті, де з 2982 осіб, що підлягали призову протягом 28–30 серпня 1944 р., з’явилося лише 1951 (65%), та Красніковському повіті, де із запланованих 6000 призовників з’явилося 1200. Найгірше мобілізація проходила в Кольбушевському повіті, де до 3 вересня 1944 р. на мобілізаційні пункти прийшло всього 29 чоловік [3, арк.101–103].

Мали місце також численні збройні напади на представників ПКНВ і радянських силових структур, військовослужбовців ЧА. Зокрема, 26 серпня 1944 р. в м. Жихляни було вбито 2-х активістів лівого крила “Стронніцтва Людового”, а два дні згодом вчинено замах на заступника Жешувського воєводи – Янушкіна. 29–30 серпня 1944 р. в м. Калкові Красноставського повіту було здійснено напад на комендатуру, а в м. Гошків цього ж повіту вбито секретаря волосної організації ППР – Юзвицького [3, арк.102, 106].

Загалом, оцінюючи форми й методи співпраці поляків із радянськими органами влади в Галичині в 1944 р. – на початку 1945 р., варто виділити її такі моменти. По-перше, якщо в Східній Галичині вона мала виразний антиукраїнський характер, то в Західній Галичині входження в підконтрольні ПКНВ органи влади використовувалося передусім для протидії військово-політичним заходам радянської сторони. По-друге, практично до середини 1945 р. значна частина польського населення Східної Галичини була переконана, що майбутня доля “Східної Малопольщі” залежатиме від позиції Великої Британії і США, які не бажали відкритого загострення відносин із СРСР до завершення військових дій у Європі й Азії. У свою чергу це зумовило майже повну відсутність активних збройних виступів проти представників радянської влади, у той час як у Західній Галичині і в Західній Білорусі вони були численними.

1. Державний архів Івано-Франківської області, ф.1, оп.1, спр. 168. Особливий сектор таємна частина. Політінформації, інформації, доповідна записка в ЦК КП(б)У, Раду Народних Комісарів УРСР про підбір, розподіленню кадрів, наданню допомоги у відновленні промисловості, сільського господарства, організації соціалістичного змагання, підготовці шкіл до нового навчального року, ході мобілізації військовозобов’язаних, підписці на третю військову позику, відселенню населення з фронтової смуги та іншим питанням. – 160 арк.
2. Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГОУ), ф.1, оп.23, спр.892. Доповідні записки, інформації, довідки, спецповідомлення про політичні настрої польського населення західних областей УРСР, звільнених від німецьких загарбників. – 196 арк.

3. ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.926. Доповідні записки, довідки і листування про контрреволюційну діяльність націоналістичних організацій і банд, роззброєння польських збройних з'єднань. – 208 арк.
4. ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.933. Тексти польських націоналістичних листівок і газет надісланих на ім'я М. Хрушова. – 67 арк.
5. ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.934. Листівка за підписом Армії Крайової. – 2 арк.
6. Сергійчук В. Десять буремних літ: західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – 546 с.
7. Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1996. – 496 с.
8. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів: В 3-х т. – К.: Видавництво імені О.Теліги, 2005. – Т.2. – 360 с.
9. Судебный отчет по делу об организаторах, руководителях и участниках польского подполья в тылу Красной Армии на территории Польши и западных районов Белоруссии и Украины, рассмотренному Военной коллегией Верховного суда СССР 18–21 июля 1945 г. – М.: Государственное юридическое издательство, 1945. – 298 с.
10. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1990. – Т.І: Wrzesień 1939 – czerwiec 1941. – 584 s.
11. Polska a Ukraina w latach trzydziestych – czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych. – Łwów–Kołomyja–Stryj–Złoczów–Warszawa–Kijów, 1998. – Т.1. – 1039 s.
12. Polska a Ukraina w latach trzydziestych – czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych. – Warszawa–Kijów, 2004. – Т.3. – Cz.2. Od Wołynia do Pokucia. – 1448 s.
13. Raczynski E. W sojuźniczym Londynie: Dziennik ambasadora Edwarda Raczynskiego, 1939–1945. – Londyn: Gryf, 1960. – 390 s.
14. Rzeczpospolita Polska. – 1941. – 6 серпня. – 16 s.
15. Матійченко В. Проблема польської колаборації в роки Другої світової війни / Україна–Польща: важкі питання. – Луцьк, 2004. – Т.9. – С.247–263.
16. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. Документи і матеріали. – Львів: Атлас, 1991. – 448 с.
17. Мотика Г. Проблема польської і української колаборації в роки Другої світової війни / Україна–Польща: важкі питання. – Луцьк, 2004. – Т.9. – С.229–246.
18. Назаревич Р. Варшавское восстание. 1944 год. – М.: Прогресс, 1989. – 232 с.
19. Парсаданова В.С. Формирование Национального фронта в Польше (1944–1945 гг.). – М.: Наука, 1972. – 272 с.
20. Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду другої світової війни: витоки та наслідки. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2003. – 52 с.
21. Ханас В., Гайдай О. Диверсійна і терористична діяльність Армії Крайової проти українського населення під час німецької окупації Галичини / Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ столітті: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С.309–312.
22. Ciechanowski J. Powstanie Warszawskie. Zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. – 536 s.
23. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski. – Londyn: Gryf, 1960. – Т.ІІІ. 1939–1945. – 910 s.

In the article the problem of Polish-Soviet relations in 1944 – at the beginning of 1945 has been investigated. On the base of analyses of historical documents and another springs the author of the article has investigated main factors, which had determined it's relations, and their development.

Key words: Polish-Soviet relations, Army Krajowa (AK), Halychyna, Polish emigrations government.

УДК 314.743 (477)

ББК 63.3 (4Укр) 6.–27

О.І. Забавська

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ: ДЖЕРЕЛА ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ

У статті зроблено спробу дослідити розвиток української етнічної групи у Великобританії. З'ясовано причини та особливості української еміграції до Об'єднаного Королівства. Розкрито специфіку розселення іммігрантів у цій країні наприкінці ХІХ–ХХ ст. Особлива увага приділена висвітленню характерних рис кожного із чотирьох етапів формування української діаспори у Великобританії.

Ключові слова: міграційні хвилі, еміграція, імміграція, діаспора, країна поселення.